

Микола Прищак,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри філософії та гуманітарних наук
Вінницького національного технічного університету,
м. Вінниця, Україна
ORCID ID: [0000-0002-7237-5464](https://orcid.org/0000-0002-7237-5464)
e-mail: m_pryschak@ukr.net

ДИСКУРС СИСТЕМОУТВОРЮВАЛЬНОГО КОНЦЕПТУ КОМУНІКАТИВНОГО ПІДХОДУ В ОСВІТІ В ПЕДАГОГІЧНІЙ ДУМЦІ УКРАЇНИ ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Анотація. У статті досліджено дискурс системоутворювального концепту комунікативного підходу в освіті в педагогічній думці України початку ХХІ ст. (2000–2020 рр.). Визначено концепти (поняття), які є методологічною основою дискурсу системоутворювального концепту: «педагогічне спілкування», «педагогічна взаємодія», «педагогічна комунікація».

Роль «педагогічного спілкування» як системоутворювального концепту комунікативно-педагогічних явищ досліджували Н. Бутенко, І. Булах, І. Зязюн, З. Ковальчук, С. Коломійченко, М. Коць, В. Мазяр та ін. На домінуючій ролі в освітньому процесі «педагогічної взаємодії» наголошували Л. Велитченко, В. Кручек, О. Матвієнко, М. Томашевська та ін. «Педагогічну комунікацію» як важливий чинник комунікативного підходу досліджували Н. Бутенко, Н. Волкова, С. Мусатов, М. Прищак, О. Фенцик, О. Шкурченко, Г. Яценко та ін. Дослідження дискурсу системоутворювального концепту (поняття) комунікативного підходу в освіті свідчить про складність і суперечливість зазначеного процесу. Це зумовлено невизначеністю понять «спілкування» («педагогічне спілкування»), «взаємодія» («педагогічна взаємодія») та «комунікація» («педагогічна комунікація»), особливо в контексті їх співвідношення, а також тим, що ці поняття визначають різні аспекти (сфери) комунікативного буття особистості. Тож жодне з них не може претендувати на роль загального системоутворювального поняття, яке поєднувало б «спілкування», «взаємодію» та «комунікацію», було б загальним для них.

Проведений з початку ХХІ ст. дискурс став важливим чинником як активізації процесу пошуку системоутворювального концепту комунікативного підходу, так і розроблення теорії комунікативного підходу в освіті.

Ключові слова: освіта, педагогіка, історія освіти, педагогічна думка, спілкування, взаємодія, комунікація, комунікативність, комунікативний

підхід, Україна.

Підхід до проблеми в цілому. Концепція нової української школи (ухвалена рішенням колегії МОН 27.10.2016) ґрунтується на засадах «педагогіки партнерства», яка передбачає багатосторонню комунікацію, спілкування, діалог, взаємодію та співпрацю між учителем, учнем і батьками, покликаними змінити односторонню авторитарну комунікацію «вчитель» – «учень». Такий підхід потребує посилення ролі комунікативних засад освіти. Саме тому методологічною основою педагогіки партнерства є концепт (поняття) «педагогічна комунікативність».

Вважаємо, що *педагогічна комунікативність* – це актуалізація в освітньому (педагогічному) процесі комунікативної свідомості, комунікативного співбуття та комунікативної взаємодії як системи «Я – Інший», на основі якої «учень» усвідомлює себе, відкриває та актуалізує свою онтологічну, аксіологічну та телеологічну самість (суб'єктність). «Інші» актуалізовано в «учителеві», «книзі», «змісті освіти», «природі», «суспільстві», «культурі», «інших учнях», «батьках», «комп'ютері», «космосі», «божестві» та ін. Тож «Я – Інший» як система буття особистості є також системою педагогічної комунікативності. Педагогічна комунікативність на особистісно-психологічному рівні (вчитель, учень) актуалізовано як «стан педагогічної комунікативності», що визначається станами комунікативної свідомості, комунікативного співбуття та комунікативної взаємодії.

Комунікативний підхід в освіті розглянуто як універсальну ідею, що визначає, розкриває, актуалізує комунікативність як онтологічну, телеологічну, аксіологічну основу розвитку особистості та методологічну основу освіти. Методологічно-гносеологічною суттю комунікативного підходу в освіті є дослідження освітніх (педагогічних) явищ через призму поняття педагогічної комунікативності, яке поєднує, «знімає», зокрема, такі комунікативні явища та поняття педагогіки, як спілкування, діалог,

взаємодія, комунікація, співробітництво, партнерство, взаємини, такт, толерантність.

Розроблення теорії комунікативного підходу потребує історико-педагогічного дослідження генези комунікативних засад педагогічного процесу та освіти загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історіографічні проблеми становлення комунікативного підходу в освіті України (початок XXI ст.), зокрема аспекти комунікативного підходу, досліджували українські вчені: Л. Березівська (реформування освіти) (2020; 2022), І. Прокоп (розвиток виховних цілей навчання в дидактиці) (2008), О. Савченко (реформування змісту шкільної освіти) (2009), Н. Хміль (розвиток засобів наукової комунікації як складника педагогічної науки) (2009) та ін.

Важливим методологічним чинником історико-педагогічних досліджень комунікативних засад освіти є наукові пошуки зарубіжних вчених (К.-О. Апель, Д. Бюлер, Ю. Хабермас та ін.), А. Єрмоленко (1999), ідеї гуманістичної психології та педагогіки К. Роджерса (2001) та ін., філософсько-педагогічні ідеї О. Больнова (1996).

Питання комунікативних засад розвитку освіти в історіографічних джерелах побічно розглянуто переважно в контексті дослідження інших педагогічних та освітніх проблем.

Отже, проблема становлення комунікативного підходу в освіті початку XXI ст. є сьогодні малодослідженою.

Мета статті – висвітлення дискурсу системоутворювального концепту комунікативного підходу в освіті в педагогічній думці України початку XXI ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. У 90-ті рр. XX ст. наукові дослідження комунікативно-педагогічних явищ і понять «спілкування», «діалогічне спілкування (діалог)», «толерантність», «взаємодія», «комунікація» (Прищак, 2023) формували методологічну та теоретичну основу розроблення

теорій «педагогічного спілкування», «педагогічної взаємодії» та «педагогічної комунікації». Саме ці теорії з початку XXI ст. визначають дискурс системоутворювального концепту (поняття) комунікативного підходу в освіті, який становитиме методологічну основу теорії комунікативного підходу, а можливо, й комунікативної парадигми освіти.

Педагогічне спілкування. Найбільш системно з початку XXI ст. в українській педагогічній думці досліджувалися питання «педагогічного спілкування». Аналіз «педагогічного спілкування» в контексті «педагогічної взаємодії» є найпоширенішим у психолого-педагогічній науці початку XXI ст.

Так, С. Коломійченко (2010, с. 29) розглядає педагогічне спілкування як взаємодію суб'єктів процесу навчання, що виконує конкретні педагогічні функції, забезпечуючи найкращі умови для розвитку позитивної мотивації учнів, творчого характеру навчальної діяльності, сприятливий емоційний клімат навчання. На думку Ю. Бутенко (2005, с. 144), педагогічне спілкування є взаємодією суб'єктів педагогічного процесу, здійснюваною знаковими засобами та спрямованою на важливі зміни властивостей, станів, поведінки й індивідуально-значеннєвих утворень партнерів. М. Коць (2011, с. 99) визначає педагогічне спілкування як інформаційну й предметну взаємодію між людьми, у процесі якої реалізуються, проявляються і формуються їхні міжособистісні взаємини.

Частина вчених характеризує спілкування як самостійну категорію, що охоплює взаємодію (І. Булах (2002), Л. Долинська (2002), І. Зязюн (2004), З. Ковальчук (2009) та ін.). Так, на педагогічній взаємодії як одного з аспектів педагогічного спілкування, яке поєднує комунікативні, інтерактивні та перцептивні процеси в системі «вчитель – учні» та розглядається у взаємозв'язку з комунікативним і перцептивним аспектами спілкування, акцентує свою увагу З. Ковальчук (2009, с. 271). На противагу такому підходу бачимо спробу розгляду педагогічного спілкування як форми педагогічної взаємодії (О. Матвієнко, 2010).

Додаткового імпульсу дослідження педагогічного спілкування набуло внаслідок зростання в педагогічному процесі, починаючи з 90-х рр. XX ст., ролі діалогу. Намагання поєднати в контексті педагогічного спілкування феномени «діалог» і «взаємодія» актуалізувалось у поняття «діалогічна взаємодія». На думку В. Мазяр (2013, с. 51), діалогічна взаємодія є міжособистісним спілкуванням, спрямованим на задоволення провідної потреби людини в людині, базованим на духовній спільності, інтимному контакті та внутрішній солідарності.

Науковці також визначають наявність різних підходів до означення співвідношення понять «спілкування» та «комунікація»: ототожнення понять «спілкування» та «комунікація»; розділення понять «спілкування» та «комунікація»: а) спілкування розглядається як поняття набагато ширше, ніж комунікація; б) комунікація розглядається як поняття набагато ширше, ніж спілкування; співвідношення понять «спілкування» та «комунікація» базується на понятті «інформаційного обміну» (Прищак, 2010, с. 5–6).

Аналіз наукових публікацій «комунікативної проблематики» початку XXI ст. засвідчує, що в переважній їх більшості сутнісною, системоутворювальною, методологічною основою комунікативних явищ визначається поняття «спілкування», у педагогіці – «педагогічне спілкування». Це пов'язано: 1) з тим, що методологічною основою педагогічного процесу визначено систему «вчитель – учень», основою якого є процес спілкування; 2) зі звуженням ролі педагогічної взаємодії до взаємодії у процесі педагогічного спілкування; 3) зі зведенням комунікативних чинників освіти до механізмів педагогічного процесу, до інструментальних чинників освіти. Останнє пов'язано з відповідною вітчизняною (радянською) традицією, яка визначається імперативним, «ідеологічним», «патріотичним» ставленням до феномена «спілкування» та «несприйняттям» як іноземного терміна «комунікація», з акцентом на технократичному його трактуванні; недооцінкою комунікативності як

онтологічної, аксіологічної та телеологічної основи буття особистості.

Мета нашого дослідження не передбачає ґрунтовного аналізу всіх аспектів сутності та змісту феномена «педагогічне спілкування». Нас цікавить роль педагогічного спілкування як системоутворювального чинника комунікативного підходу в освіті. З огляду на це бачимо, що порівняно з панівною методологічною роллю педагогічного спілкування в освіті (педагогіці) 80-х – 90-х рр. ХХ ст. (Прищак, 2022; 2023), з початком ХХІ ст. феномен «педагогічне спілкування» «розмивається» зростанням у педагогічному процесі ролі феноменів «педагогічна комунікація» та особливо «педагогічна взаємодія».

Педагогічна взаємодія. Буттєва та категоріальна ідентифікація педагогічної взаємодії на практиці виявилася не простим питанням. Оскільки основним функціональним атрибутом педагогічного процесу є інтерактивність, то будь-які його елементи можуть визначатися як «педагогічна взаємодія». Якщо розуміти педагогічну взаємодію в цьому сенсі, то, звичайно, під таке означення підпадає кожен аспект педагогічного процесу, який інтегрує у своєму контексті різні інтерактивні стосунки вчителя та учнів (Велитченко, 2007).

Значною перешкодою на шляху розроблення ефективної теорії педагогічної взаємодії є також методологічна невизначеність співвідношення понять «взаємодія» та «спілкування», що відповідно зумовлює невизначеність співвідношення понять «педагогічна взаємодія» та «педагогічне спілкування».

Як зазначає дослідниця історичних аспектів генези поняття «педагогічна взаємодія» О. Гончар (2011), аналіз психолого-педагогічних досліджень свідчить, що філософські положення про «нерозривний зв'язок мови, мислення й діяльності» зумовлюють суперечливість співвідношення понять «спілкування» і «взаємодія», що призвело до виникнення в науці різних позицій щодо їх означення.

Узагальнюючи підходи до означення поняття взаємодії в контексті

спілкування, педагог зазначає, що педагогічну взаємодію розглядають як педагогічне спілкування; спілкування як механізм педагогічної взаємодії; як взаємну активність та взаємний вплив учасників навчального процесу. На основі цього дослідник робить висновок про недостатньо чітке визначення «термінологічного поля» поняття «педагогічна взаємодія».

Досліджуючи підходи вчених до означення феномена «педагогічна взаємодія», О. Матвієнко (2010, с. 65) зазначає, що педагогічна взаємодія є різновидом соціальної взаємодії людей, яку і розглядають як: 1) педагогічне спілкування; 2) спосіб організації навчально-виховного процесу; 3) особливий вид педагогічної діяльності; 4) істотну характеристику педагогічного процесу; 5) сукупність педагогічних ситуацій; 6) взаємну активність вихователів і вихованців; 7) процес виховання в сучасному розумінні.

У процесі тлумачення терміна «педагогічна взаємодія» основним, на думку О. Гончар (2011), вибрано лексичну одиницю «interrelations», яку в перекладі з англійської мови розглядають як «взаємовідношення, взаємозв'язок, взаємозалежність». Найбільш точним перекладом терміна «(педагогічна) взаємодія» з педагогічного погляду дослідниця вважає варіант «(pedagogical) mutual relations», оскільки він об'єднує всі конотативні схеми («вплив, спільна дія, обмін інформацією») та виступає у відношенні до решти перекладів як ціле до часткового.

Аналіз психолого-педагогічних підходів до питання педагогічної взаємодії засвідчує наявність двох ключових тенденцій в означенні суті «педагогічної взаємодії» як комунікативно-педагогічного чинника:

– означення педагогічної взаємодії як визначального методологічного, системоутворювального чинника комунікативного виміру педагогічного процесу та освіти загалом. За такого підходу педагогічне спілкування визначено як форму педагогічної взаємодії (Л. Велитченко, О. Матвієнко, М. Томашевська та ін.). Методологічною основою означення та аналізу

педагогічної взаємодії визначено концепт «діяльність» («активність»), але з акцентом на різні гуманістичні форми його «обумовленості» та можливого «подолання»;

- означення педагогічної взаємодії як форми педагогічного спілкування (комунікації) (І. Булах, Л. Долинська, І. Зязюн, З. Ковальчук).

Методологічно важливим для дискурсу системоутворювального концепту комунікативного підходу в освіті став перший підхід.

Системним психолого-педагогічним вивченням «педагогічної взаємодії» як методологічного чинника комунікативного виміру педагогічного процесу та освіти загалом є дослідження Л. Велитченка. Для характеристики поняття педагогічної взаємодії в контексті педагогічного процесу вчений використовує принцип атрибутивності, відповідно до якого взаємодія відтворює сутнісні ознаки тієї системи, у межах якої вона здійснюється. Оскільки взаємодія є універсальною категорією, тобто вона присутня у будь-якому явищі, то вона наявна й у педагогічному процесі. Отже, зміст поняття «педагогічна взаємодія» міститься у понятті «педагогічний процес». Між педагогічним та інтерактивним існують взаємозалежності: педагогічне стає інтерактивним, а інтерактивне – педагогічним (Велитченко, 2006, с. 21–22).

Дослідники розглядають педагогічну взаємодію як систему синергетичної взаємодії суб'єктів навчально-виховного середовища, що розгортається на рівні різних діяльнісних підсистем і спрямована на навчання, освіту, виховання, розвиток, формування особистості (Матвієнко, 2010, с. 36); багатоаспектний феномен, що ототожнюється з такими термінами, як «взаємини», «співпраця», «діяльність», «співтовариство», «співробітництво» (Томашевська, 2020, с. 241); процес співробітництва на основі взаємодопомоги та взаєморозуміння з метою ефективного розв'язання навчальних завдань (Кручек, 2012).

Важливими для дискурсу системоутворювального концепту комунікативного підходу в освіті є дослідження О. Матвієнко (2010, с. 62),

яка зауважує, що останнім часом з'явився концептуальний підхід, що засвідчує «якісний стрибок у дослідженнях педагогічних взаємодій», який починають трактувати як «сутнісну характеристику педагогічного процесу», «базову категорію педагогіки» тощо.

Аналіз наукових досліджень комунікативних засад освітнього (педагогічного) процесу засвідчує те, що «педагогічна взаємодія» з початку XXI ст. поступово стає важливим, а можливо, й визначальним методологічним та системоутворювальним чинником як комунікативного підходу до освіти, так і освіти загалом. Це обумовлено, різними факторами: а) усвідомлення «взаємодії» як онтологічного й телеологічного чинників буття людини та методологічного чинника освіти (педагогіки); б) посилення ролі взаємодії в системі (процесі) «педагогічного спілкування»; в) посилення ролі «взаємодії» як методологічного чинника в дослідженні «педагогічного спілкування»; г) усвідомлення того, що явище та поняття «спілкування» не можуть охопити всю сукупність комунікативних явищ, зокрема в педагогічному процесі; д) визначення поняття взаємодії як ключового методологічного та системоутворювального чинника комунікативного підходу в освіті.

Педагогічна комунікація. Зростання, з одного боку, ролі інформаційних, інформаційно-технологічних чинників сучасної освіти, а з іншого – усвідомлення того, що поняття «педагогічне спілкування» та «педагогічна взаємодія» не охоплюють всіх аспектів, характеристик трансформації парадигми освіти на шляху посилення ролі комунікативних, компетентнісних, духовно-сміслових факторів освіти, стимулювало увагу науковців до феномена «педагогічна комунікація».

Значною перешкодою на шляху визначення системоутворювального концепту комунікативного підходу в освіті є невизначеність співвідношення між поняттями «педагогічна комунікація» та «педагогічне спілкування».

Аналіз понять «комунікація» («педагогічна комунікація») та

«спілкування» («педагогічне спілкування») у низці наукових досліджень дає підставу для до висновку, що «спілкування» виступає стосовно «комунікації» як загальне до окремого (О. Гончар (2011)). Як зазначає відомий дослідник педагогічної комунікації Н. Бутенко (2006), комунікація – це не спілкування в усьому його комплексі й багатогранності, а лише акт спілкування – зв'язок між двома і більше індивідами, повідомлення інформації однією особою іншій.

Домінуючими у дискурсі «педагогічної комунікації» з початку XXI ст. визначено ідеї «інформаційного» підходу до комунікації. Так, Н. Волкова (2006) розглядає «комунікацію» як специфічний процес взаємообміну інформацією. Термін «комунікація» дослідниця трактує і як самостійний пошук інформації та її використання з метою самовдосконалення, особистісного збагачення завдяки інформації, що уможливило його розгляд як більш широке поняття порівняно з феноменом «спілкування». **На основі означення поняття «комунікація» вченою дано означення педагогічної комунікації** – *організація навчально-виховної діяльності на основі сприйняття, засвоєння, використання й передавання інформації з різних джерел.*

На розрізненні понять «комунікація» і «спілкування» робить акцент О. Шкуренко (2016). Комунікацію дослідник розглядає як інформаційно-технічний процес обміну інформацією між суб'єктами навчання, а спілкування – як соціально-психологічний процес взаємодії суб'єктів навчання, у процесі якого вони не просто передають інформацію, а й емоційно уточнюють її, формують, розвивають зі зміною свого емоційного стану.

На «головній рисі» процесу комунікації, яка полягає в передаванні інформації, що може відбуватися в односторонньому порядку, акцентує увагу Г. Яценко (2008). Так, він вважає, що передавання рекламного повідомлення з розряду масової комунікації здійснюється в односторонньому порядку та не несе ніякої виховної функції. Спілкування в

процесі комунікації обов'язково потребує зворотної реакції, відповіді та має функцію виховання,

На думку О. Фенцик (2018), попри істотну відмінність у характеристиках спілкування й комунікації обидва поняття «педагогічна комунікація» і «педагогічне спілкування» об'єднує термін «педагогічна». З цього випливає, що і «педагогічна комунікація», і «педагогічне спілкування» припускають взаємодію педагога з учасниками освітнього процесу, тобто спілкування – діалог. Отже, ці поняття можна вважати синонімічними.

Як бачимо, «інформаційний» аспект є визначальним в означенні комунікації, що примітивізує поняття комунікації, зводячи його до інформаційної, технологічної сфери комунікативного буття особистості.

Зовсім інший підхід до означення поняття «педагогічної комунікації» простежується в психолого-педагогічних дослідженнях С. Мусатова (2003; 2008; 2012). Важливим для педагогіки є те, що вчений розглядає комунікацію в контексті особистісно-психологічного виміру особистості, формуючи для педагогів методологічну основу педагогічної комунікації. Іншим важливим чинником теорії комунікації дослідника є спроба подолати суто інформаційний, технологічний та загалом технократичний підхід до педагогічної комунікації на основі концепту «комунікативна психологія».

Комунікація, на відміну від використання в інших парадигмах як поняття, що фіксує процеси інформування, функціонує в комунікативній концепції психології як одна з основних категорій. Вона уособлює ті узагальнення, за допомогою яких суб'єкт відображає та впорядковує досвід взаємодії зі світом та усвідомлює своє «Я» в ньому (Мусатов, 2012, с. 18).

Інтерпретація відомої проблеми «Я – Інші» пов'язана з комунікативним виміром особистості, який скеровує ціннісно орієнтовану позицію суб'єкта принаймні в двох напрямках. Вона здійснює самопізнання (задля самоактуалізації) та водночас слугує засобом розуміння інших (наприклад, емпатійне), ставлення до їхньої особистості як до мети (а не

тільки соціального засобу), поширення на них свого ціннісно-цільового ставлення – психологічного прийняття їх як цінності (Мусатов, 2012, с. 19).

На думку В. Мусатова (2012, с. 24–27), онтологічно поєднаний світ потрібно моделювати не тільки статично, а й як взаємодію, певний діалог макросвіту із людським буттям – мікросвітом. Діалектична єдність та взаємовизначення людини і світу здійснюються комунікативно. Здатність уявляти світ і себе «саме по-людськи» полягає у властивості свідомості особистості відтворювати й утримувати всі сфери буття. Єдність, яку ми хочемо утворити з іншою людиною чи групою людей, передбачає не тільки обмін цінностями через спілкування, а й як вчинки інтерактивної взаємодії. Єднання заради життя, а не тільки обміну інформації, суть того явища, яким є людська комунікація: *communio* (з латинської) – роблю спільним, пов'язую.

У психологічній і педагогічній площині «комунікативний» означає духовне приєднання, взаємодію такого гатунку, психологічне контактування, взаємопроникнення як включення один одного у контекст власних думок, намірів, ідей, мотивів вчинків, моральних дій тощо (Мусатов, 2008, с. 12).

Саме такий підхід наближає вченого до означення комунікації як системи буття особистості «Я – Інший» як комунікативності, а в особистісно-психологічному вимірі означення комунікативності як складної, системної властивості особистості: процес та стан свідомості, співбуття та взаємодії «Я – Інший», на основі яких «Я» усвідомлює себе, відкриває та актуалізує свою онтологічну, аксіологічну та телеологічну самість (суб'єктність).

Активно над дослідженням питання «педагогіки комунікативності» в досліджуваний період працювали й інші дослідники (Прищак, 2010; Ogienko, 2016; Isaieva, Leshchenko, & Sulaieva, 2019; Ciuchi, 2019 та ін.)

Усвідомлення педагогами недостатності концепту «обміну інформацією» для характеристики такого складного поняття, як «педагогічна комунікація», знаходить своє (часткове) розв'язання у: 1)

розгляді комунікації як «акту спілкування», 2) поєднанні (в контексті педагогічної сфери) сутнісних і змістових ознак спілкування та комунікації, а часто і взаємодії, у понятті «педагогічна комунікація», 3) «обумовленості», а то й «прикрашанні», технократичного терміна «обмін інформацією» гуманістичними явищами та термінами «діалог», «смысл», «духовність», «цінності», «суб'єктність» та ін.

Разом з тим такі підходи не долають (а тільки частково «лібералізують») технократичну суть концепту «обміну інформацією» як методологічної основи «педагогічної комунікації».

Висновки. Дослідження дискурсу системоутворювального концепту комунікативного підходу в освіті в педагогічній думці України початку XXI ст. (2000–2020 рр.) засвідчує, що вагомим чинником процесу становлення комунікативного підходу в освіті стали концепти «педагогічне спілкування», «педагогічна взаємодія» та «педагогічна комунікація».

Роль «педагогічного спілкування» як системоутворювального концепту комунікативно-педагогічних явищ досліджували Н. Бутенко, І. Булах, І. Зязюн, З. Ковальчук, С. Коломійченко, М. Коць, В. Мазяр та ін. На домінуючій ролі в освітньому процесі «педагогічної взаємодії» акцентували увагу Л. Велитченко, В. Кручек, О. Матвієнко, М. Томашевська та ін. «Педагогічну комунікацію» як важливий чинник комунікативного підходу досліджували Н. Бутенко, Н. Волкова, С. Мусатов, М. Прищак, О. Фенцик, О. Шкуренко, Г. Яценко та ін.

Дослідження дискурсу системоутворювального концепту (поняття) комунікативного підходу в освіті засвідчує складність і суперечливість зазначеного процесу. Це зумовлено невизначеністю понять «спілкування» («педагогічне спілкування»), «взаємодія» («педагогічна взаємодія») та «комунікація» («педагогічна комунікація»), особливо в контексті їх співвідношення, а також тим, що ці поняття визначають різні аспекти (сфери) комунікативного буття особистості. Тож жодне з них не може

претендувати на роль загального, системоутворювального поняття (концепту) комунікативного підходу в освіті. Потрібне поняття, яке поєднувало б поняття «спілкування», «взаємодія» та «комунікація», було загальним для них.

На основі аналізу досліджень комунікативних засад освіти та педагогічного процесу на початку XXI ст. з'ясовано, що комунікативність у її різних формах (спілкування, взаємодія, комунікація) стає ключовим методологічним чинником становлення комунікативного підходу в освіті та розвитку освіти загалом.

Перспективи подальших досліджень. Здійснене нами дослідження може бути основою подальшого процесу визначення системоутворювального концепту (поняття) комунікативного підходу та розроблення теорії комунікативного підходу в освіті, визначення комунікативності як онтологічної, аксіологічної й телеологічної основи сутності та розвитку особистості й визначальної методологічної основи педагогіки та освіти загалом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Березівська, Л. Д. (2022) Концептуальні засади реформування змісту загальної середньої освіти в Україні (1991–2017): історико-джерелознавчий аспект. *Історико-педагогічні студії*, (6), 9–25. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2022-6-9-25>
- Berezivska, L. (2020). Secondary education reform in independent Ukraine: the evolution of national legislation (1991–2017). *Ricerche di Pedagogia e Didattica: Journal of Theories and Research in Education*, (15, 1), 53–69. <https://doi.org/10.6092/issn.1970-2221/10501>
- Большов, О. Ф. (1996) Зустріч. *Першоджерела комунікативної філософії* (с. 157–170). Либідь.
- Булах, І. С., Долинська, Л. В. (2002) *Психологічні аспекти міжособистісної взаємодії викладачів і студентів*. НПУ ім. М. П. Драгоманова.
- Бутенко, Н. Ю. (2005) *Комунікативна майстерність викладача*. КНЕУ.
- Бутенко, Н. Ю. (2006) *Комунікативні процеси у навчанні*. КНЕУ.
- Велитченко, Л. К. (2006). Психологічні основи педагогічної взаємодії: дис. ... д-ра пед. наук. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова.
- Волкова, Н. П. (2006) *Професійно-педагогічна комунікація*. Академія.
- Гончар, О. В. (2011). Розвиток ідеї педагогічної взаємодії учасників навчального процесу вищої школи у вітчизняній педагогічній думці (друга половина XX ст.): дис. ... д-ра

- пед. наук. Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди.
- Єрмоленко, А. М. (1999) *Комунікативна практична філософія*. Лібра.
- Зязюн І. А. (2004) (Ред.) *Педагогічна майстерність*. Вища школа.
- Ковальчук, З. Я. (2014) *Генетично-психологічні засади оптимізації педагогічної взаємодії в освітніх закладах різного типу: дис. ... д-ра психол. наук*. Інститут психології ім. Г. С. Костюка НАПН України.
- Коломійченко, С. Ю. (2010) *Підготовка майбутнього вчителя у вищих педагогічних навчальних закладах до організації фасилітаційного спілкування з учнями: дис. ... канд. пед. наук*. Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди.
- Коць, М. О. (2006) *Психологія педагогічної взаємодії у вищому навчальному закладі*. РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки.
- Кручек В. А. (2012) *Формування культури педагогічної взаємодії*. НАКККіМ
- Мазяр, В. М. (2013) *Психологічні чинники розвитку мислення підлітків у діалогічній взаємодії: дис. ... канд. психол. наук*. Національний університет «Острозька академія».
- Матвієнко, О. В. (2010). *Теоретико-методичні засади підготовки майбутніх учителів до педагогічної взаємодії у навчально-виховному середовищі школи першого ступеня: дис. ... д-ра пед. наук*. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова.
- Мусатов, С. О., Зливков, Н. Н. (2008). *Гуманістичний потенціал педагогічної комунікації*. Педагогічна думка.
- Мусатов, С. О. (2012) *Комунікативний вимір у психології особистості. Психологія і особистість*. (2), 18–33.
- Мусатов, С. О. (2003) *Психологія педагогічної комунікації: теоретико-методологічний аналіз*. Ліста-М.
- Прищак, М. Д. (2022) *Гене́за комунікативних ідей у педагогічній думці України (50-ті – 80-ті роки ХХ століття)*. *Педагогічні студії*, (6), 84–97. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2022-6-84-97>
- Прищак, М. Д. (2023) *Гене́за комунікативних ідей у педагогічній думці України (90-ті роки ХХ ст.)*. *Науково-педагогічні студії*, (7). 2023. 114–131. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2023-7-114-131>
- Прищак, М. Д. (2010). *Комунікативність як методологічна основа розвитку освіти*. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*, (30), 23–26.
- Прокоп, І. С. (2008) *Розвиток виховних цілей навчання у дидактиці загальноосвітньої школи (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.): автореф. дис... канд. пед. наук*. Київський національний ун-т ім. Т. Шевченка.
- Роджерс, К. (2001). *Вчитися бути вільним. Гуманістична психологія: Антологія: У 3 т.* (Т.1, 37–59). Пульсари.
- Савченко, О. Я. (2002). *Етапи реформування змісту шкільної освіти в Україні за роки незалежності. Розвиток педагогічної та психологічної наук в Україні 1992 – 2002* (Ч. 1.) (с. 210–225). ОСВ.

- Томашевська, М. О. (2020) Підготовка майбутніх викладачів педагогічних дисциплін до професійної взаємодії засобами інтерактивних технологій: дис. ... д-ра філософії. Мукачівський державний університет.
- Фенцик, О. М. (2018) *Педагогічна комунікація*. Вид-во МДУ.
- Хміль, Н. А. (2009). Розвиток засобів наукової комунікації як складової педагогічної науки в Україні (середина ХХ століття – початок ХХІ століття): автореф. дис. ... канд. пед. наук. Луганський національний ун-т ім. Т. Шевченка.
- Шкуренко, О. В. (2016) Формування професійної педагогічної комунікації у майбутніх учителів початкової школи: автореф. дис. ... канд. пед. наук. Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.
- Яценко, Г. Ю (2008) Комунікативність в системі дистанційного навчання: фактори інтенсифікації: автореф. дис. ... канд. філос. наук. АПН України; Інститут вищої освіти.
- Berezivska, L. (2020). Secondary education reform in independent Ukraine: the evolution of national legislation (1991–2017). *Ricerche di Pedagogia e Didattica: Journal of Theories and Research in Education*, (15, 1), 53–69. <https://doi.org/10.6092/issn.1970-2221/10501>
- Ciuchi, O. M. (2019). Communication in the instructive-educative process. *Anuarul Universitatii Petre Andrei Din Iasi – Fascicula: Asistenta Sociala, Sociologie, Psihologie*, (21), 10–19. <https://doi.org/10.18662/upasw/11>
- Isaieva, S., Leshchenko, M., & Sulaieva, N. (2019). Implementation of Thomas Gordon's communicative pedagogy in Ukrainian educational realities. *Advanced Education: scientific journal*, (19), 40–45. <https://doi.org/10.20535/2410-8286.132446>
- Ogienko, O. (2016). Facilitation in the context of pedagogical activities. *Advanced Education: scientific journal*, (5), 85–89. <https://doi.org/10.20535/2410-8286.70621>

REFERENCES

- Berezivska, L. D. (2022) Conceptual principles of reforming the content of general secondary education in Ukraine (1991–2017): historical and source-based aspect. *Historical and pedagogical studies*, (6), 9–25. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2022-6-9-25> [in Ukrainian].
- Berezivska, L. (2020). Secondary education reform in independent Ukraine: the evolution of national legislation (1991–2017). *Ricerche di Pedagogia e Didattica: Journal of Theories and Research in Education*, (15, 1), 53–69. <https://doi.org/10.6092/issn.1970-2221/10501>
- Bolnov, O. F. (1996). *Zustrich*. Pershodzherela komunikatyvnoi filosofii (. 157–170). Lybid. [in Ukrainian].
- Bulah, I. S., Dolynska, L. V. (2002) Psychological aspects of interpersonal interaction of teachers and students: educational and methodological guide. NPU named after M. P. Dragomanov. [in Ukrainian].
- Butenko, N. Yu. (2005) Communicative skill of the teacher. KNEU. [in Ukrainian].
- Butenko, N. O. (2006) Communicative processes in education. KNEU. [in Ukrainian].
- Velytchenko, L. K. (2007). *Psykhologichni osnovy pedahohichnoi vzaiemodii: dysertatsiia ... doktora pedahohichnykh nauk*. Natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni M. P. Drahomanova. [in Ukrainian].
- Volkova, N. P. (2006) Professional and pedagogical communication. Academy. [in Ukrainian].

- Honchar, O. V. (2011). The development of the idea of pedagogical interaction of participants in the educational process of a higher school in the national pedagogical thought (second half of the 20th century): dysertatsiia ... doktora pedahohichnykh nauk. Kharkiv National Pedagogical University named after H. S. Skovoroda. [in Ukrainian].
- Ciuchi, O. M. (2019). Communication in the instructive-educative process. *Anuarul Universitatii Petre Andrei Din Iasi – Fascicula: Asistenta Sociala, Sociologie, Psihologie*, (21), 10–19. <https://doi.org/10.18662/upasw/11>
- Iermolenko, A. M. (1999) *Komunikatyvna praktychna filosofia*. Libra. [in Ukrainian].
- Isaieva, S., Leshchenko, M., & Sulaieva, N. (2019). Implementation of Thomas Gordon's communicative pedagogy in Ukrainian educational realities. *Advanced Education: scientific journal*, (19), 40–45. <https://doi.org/10.20535/2410-8286.132446>
- Zyazyun I. A. (2004) (Ed.) *Pedagogical mastery*. High school. [in Ukrainian].
- Khmil, N. A. (2009). *Rozvytok zasobiv naukovoї komunikatsii yak skladovoi pedahohichnoi nauky v Ukraini (seredyna XX stolittia – pochatok XXI stolittia): avtoreferat dysertatsii ... kandydata pedahohichnykh nauk*. Luhanskyi natsionalnyi universytet im. T. Shevchenka. [in Ukrainian].
- Kovalchuk, Z. Ya. (2014) Genetic and psychological principles of optimization of pedagogical interaction in educational institutions of various types: dysertatsiia ... doktora psychological sciences. nauk. Institute of Psychology named after G. S. Kostyuk National Academy of Sciences of Ukraine. [in Ukrainian].
- Kolomiychenko, S. Yu. (2010) Preparation of future teachers in higher pedagogical educational institutions for the organization of facilitative communication with students: dysertatsiia ... kandydata pedahohichnykh nauk. Kharkiv National Pedagogical University named after H. S. Skovoroda. [in Ukrainian].
- Kots, M. O. (2006) Psychology of pedagogical interaction in a higher educational institution. The tower "Vezh" Volyn. state University named after Lesya Ukrainka. [in Ukrainian].
- Kruchek VA (2012) Formation of the culture of pedagogical interaction. NAKKKIM. [in Ukrainian].
- Mazyar, V. M. (2013) Psychological factors in the development of thinking of teenagers in dialogic interaction: dysertatsiia kandydata ... psycholohichnykh nauk. Ostroh Academy National University. [in Ukrainian].
- Matviienko, O. V. (2010). Teoretyko-metodychni zasady pidhotovky maibutnikh uchyteliv do pedahohichnoi vzaiemodii u navchalno-vykhovnomu seredovysshchi shkoly pershoho stupenia: dysertatsiia doktora ... pedahohichnykh nauk. Natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni M. P. Drahomanova. [in Ukrainian].
- Mykytenko, N., Fedorchuk, M., Ivasyuta, O., Hrynya, N., & Kotlovskyi, A. (2022) Intercultural communicative competence development in journalism students. *Advanced Education: scientific journal*, (20), 121–131. <https://doi.org/10.20535/2410-8286.261521>[in Ukrainian].
- Musatov S. O., Zlyvko N. N. Humanistic potential of pedagogical communication. Kyiv: Ped. Musatov, S. O., Zlyvko, N. N. (2008). *Humanistic potential of pedagogical communication*. Pedagogical thought. [in Ukrainian].
- Musatov, S. O. (2012) Communicative dimension in personality psychology. *Psychology and personality*. (2), 18–33. [in Ukrainian].

- Musatov, S. O. (2003) Psychology of pedagogical communication: theoretical and methodological analysis. Lista-M. [in Ukrainian].
- Ogienko, O. (2016). Facilitation in the context of pedagogical activities. *Advanced Education: scientific journal*, (5), 85–89. <https://doi.org/10.20535/2410-8286.70621>
- Pryshchak, M. D. (2022). Heneza komunikatyvnykh idei u pedahohichnii dumtsi Ukrainy (50-ti – 80-ti roky XX stolittia). *Pedahohichni studii*, (6), 84–97. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2022-6-84-97> [in Ukrainian].
- Pryshchak, M. D. (2023) The genesis of communicative ideas in the pedagogical thought of Ukraine (90s of the 20th century). *Scientific and pedagogical studies*, (7). 2023. 114–131. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2023-7-114-131> [in Ukrainian].
- Pryshchak, M. D. (2010). Komunikatyvnist yak metodolohichna osnova rozvytku osvity. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho*, (30), 23–26. [in Ukrainian].
- Prokop, I. S. (2008) Development of educational goals in the didactics of a comprehensive school (second half of the 20th – beginning of the 21st century): avtoreferat dysertatsii ... kandydata pedahohichnykh nauk. Kyiv National University named after T. Shevchenko [in Ukrainian].
- Rodzher, K. 2001. Vchytysia buty vilnym. *Humanistychna psykholohiia: Antolohiia: U 3 t.* (T.1, pp. 37–59). Pulsary. [in Ukrainian].
- Savchenko, O. Ya. (2002). Etapy reformuvannia zmistu shkilnoi osvity v Ukraini za roky nezalezhnosti. *Rozvytok pedahohichnoi ta psykholohichnoi nauk v Ukraini 1992 – 2002* (Ch. 1.) (pp. 210 – 225). OSV. [in Ukrainian].
- Tomashevsk, M. O. (2020) Preparation of future teachers of pedagogical disciplines for professional interaction by means of interactive technologies: dysertatsiia ... doctor of philosophy. Mukachevo State University. [in Ukrainian].
- Fentsyk, O. M. (2018) Pedagogical communication. Type of MSU. [in Ukrainian].
- Shkurenko, O. V. (2016) Formation of professional pedagogical communication in future primary school teachers: avtoreferat dysertatsii ... kandydata pedahohichnykh nauk. Uman State Pedagogical University named after Pavlo Tychna. [in Ukrainian].
- Yatsenko, G. Yu (2008) Communicability in the distance learning system: factors of intensification: avtoreferat dysertatsii ... kandydata pedahohichnykh nauk. APN of Ukraine; Institute of Higher Education. [in Ukrainian].

Mykola Prishchak

Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor of Philosophy and Humanities
Vinnytsia National Technical University,
Vinnytsia, Ukraine,
e-mail: m_pryschak@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-7237-5464

DISCOURSE OF THE SYSTEM-FORMING CONCEPT OF THE COMMUNICATIVE APPROACH IN EDUCATION IN THE PEDAGOGICAL THOUGHT OF UKRAINE AT THE BEGINNING OF THE XXI CENTURY

Abstract. The article examines the discourse of the system-forming concept of the communicative approach in education in the pedagogical thought of Ukraine at the beginning of the XXI century (2000–2020 years). The concepts that became the methodological basis of the discourse of the system-forming concept are defined: “pedagogical communication”, “pedagogical interaction”, “pedagogical communication”. The role of “pedagogical communication” as a system-forming concept of communicative and pedagogical phenomena was studied by N. Butenko, I. Bulakh, I. Ziaziun, Z. Kovalchuk, S. Kolomiichenko, M. Kots, V. Maziar et al. The dominant role of ‘pedagogical interaction’ in the educational process was emphasised by L. Velytchenko, V. Kruchek, O. Matvienko, M. Tomashevskaya, and others. “Pedagogical communication” as an important factor in the communicative approach was studied by N. Butenko, N. Volkova, S. Musatov, M. Pryshchak, O. Fentsyk, O. Shkurenko, H. Yatsenko, and others. The study of the discourse of the system-forming concept of the communicative approach in education proves the complexity and contradictions of this process. The reason is the uncertainty of the concepts “communication” (“pedagogical communication”), “interaction” (“pedagogical interaction”) and “communication” (“pedagogical communication”), especially in the context of their relationship, and that these concepts define different aspects (spheres) of the communicative existence of an individual. Therefore, none of them can claim the role of general, system-forming. The necessary concept that would combine “communication”, “interaction” and “communication” would be common to them.

The discourse held since the beginning of the twenty-first century has become an important factor in both intensifying the process of searching for a systemic concept of the communicative approach and developing a theory of the communicative approach in education.

Keywords: education, pedagogy, history of education, pedagogical thought, communication, interaction, communication, communicativeness, communicative approach, Ukraine.